

VẤN-ĐỀ DỊCH VĂN

NGUYỄN-HIỆN-LÊ

DỊCH danh-văn ngoại-quốc là một việc vô-cùng bổ-ích. Ta có thể nhờ nó mà kiếm được cách áp-dụng văn-phạm của người một cách thông - minh,

khéo-léo vào văn-phạm của ta mà làm cho Việt-ngữ phong-phú thêm, tế-nhị thêm. Cách đây hai chục năm, ông Nguyễn-Giang, trong cuốn *Danh-văn Âu-Mỹ* đã nhận thấy điều đó và viết :

« ... Chúng tôi thấy rằng sự dịch văn có liên-can đến một vấn-đề tối hệ-trọng trong nước ta ngày nay là vấn-đề ngôn-ngữ. (*Le problème de l'expression en Annam*). Đối với chúng tôi, sự giải-quyết rõ-ràng vấn-đề đó có cái ích-lợi không phải là nhỏ. Nó có thể giúp cho thanh-niên nước ta trông rõ con đường nên theo, trong mọi sự cải-cách có trong nước ta hiện giờ, giúp cho ta ngày một hiểu rõ cái tinh-thần của ta mà suy-thấu tới được cái tinh-thần sâu-sắc của người Pháp ».

Tôi đã có lần (1) nêu lên vấn-đề nên vay mượn cách phô-diễn tư-tưởng của Âu-Mỹ tới mức nào và theo những quy-tắc nào. Giải-quyết được vấn-đề ấy là làm cho Việt-ngữ tiến được một bước khá dài.

Đó là đứng về phương-diện ngôn-ngữ, còn về phương-diện văn-hóa, ích-lợi của công-việc dịch cũng rất lớn : Các dịch-giả có thể giúp đồng-bào biết thêm được văn-hóa của người, cùng những học-thuyết, tư-tưởng mới lạ rồi dung-hòa để bồi-bổ cho văn-hóa của mình thêm sinh-khí.

Vì công- việc dịch quan-trọng như vậy nên cả những nước mà văn-hóa rất cao như Pháp cũng khuyến-khích nó. Hàn-lâm-viện Pháp mỗi năm đặt một giải đề thưởng dịch-phẩm nào có giá-trị nhất và những bản dịch thơ Đức của Gévard de Nerval, bản dịch thơ Shakespeare của Garnier được coi là những công-trình đáng lưu lại hậu-thế.

Ở Trung-Hoa, các nhà soạn văn-học-sử đều đặt những dịch-giả có tài như Lâm-Thư ngang hàng với các đại văn-hào và mới từ cuối Thanh tới nay, trong khoảng nửa thế-kỷ, văn-sĩ Trung-Hoa đã dịch được non vạn cuốn, nhiều nhứt là của Pháp, Nga, Anh, Mỹ rồi đến Đức, Ý, Ba-Lan, Ấn-độ, Y-pha-Nho... Một tập tiểu-thuyết vào hạng trung-bình của mình, cuốn *Đồng-quê* của Phi-

(1) Trong cuốn *Luyện-văn II* mới xuất-bản—L.T.S.

Văn cũng đã được họ dịch, với nhan-đề là *Nguyễn-dã*.

Nói gì tới Nhật-Bồn. Hạng trí-thức của họ đã được đọc từ mười năm nay bản dịch cuốn *Kiên* của Nguyễn-Du, in lần đầu mười ngàn cuốn và cả những thanh-niên quê mùa của họ cũng hiểu André Gide, André Malraux.

Ở nước ta, công việc dịch cần được phát-triển mạnh hơn ở Trung-Hoa và Nhật-Bản vì non một thế-kỷ nay, ta phải học trong những sách viết bằng tiếng Pháp, ngày nay nếu không có một phong-trào rộng lớn, dịch hết những sách căn-bản của ngoại-quốc trong mọi môn, mọi ngành, thì ta sẽ còn bị ràng-buộc hoài vào người, không sao tự-lập được.

Nhưng không cần xét phương-diện văn-hóa và ngôn-ngữ chỉ đứng riêng về phương-diện luyện văn, thì người cầm bút nào cũng nên tập dịch. Dịch danh-văn ngoại-quốc là một cách luyện văn rất có hiệu-quả : nó tập cho ta tìm-tòi, cân-nhắc từng chữ để diễn đúng ý của tác-giả ; nó lại cho ta cơ-hội học được bút-pháp của các văn-hào trên thế-giới.

« Người ta bảo Henry de Montherlant — một danh-sĩ Pháp đương thời — ngày nào cũng dịch Tacite để luyện văn. Điều ấy có thể tin được và gương ấy rất nên theo (trong cuốn *Nghề viết văn*).

Ai cũng rõ có hai lối dịch :

Một lối dịch thoát, như lối dịch thơ Đức của Gérard de Nerval, lối dịch thơ Đường của Tản-Đà, dịch thơ Âu-Mỹ của Nguyễn-Giang.

Chính Nguyễn-Giang đã biện-hộ cho lối dịch ấy trong cuốn *Danh-văn Âu-Mỹ* :

« Dịch văn tức là lợi-dụng cái tư-tưởng

ngoại-quốc mà bồi-bổ cái tư-tưởng của người mình cho đến hết cái chỗ có thể bồi-bổ được.

Cũng một cái tinh-tứ, người Tây và người mình diễn-tả hai cách khác nhau. Như trong bài *Lucie* của Alfred de Musset mà chúng tôi dịch hôm nay có đoạn sau này :

... Tu pleurais ; sur ta bouche adorée,
Tu laisses tristement mes lèvres se poser,
Et ce fut ta douleur qui reçut mon baiser.

Đoạn này, người Tây họ có một lối ăn nói riêng của họ, ta không thể bắt-chước được. Nếu ta cứ dịch câu thơ đó ra y nguyên theo giọng Tây, (*translation littérale*) thì ta sẽ thấy tinh-tứ nó sai-lạc đi mất, mà câu thơ cảm-động lại hóa ra có cái vẻ ngô-nghe buồn cười. Cốt làm sao dịch cho nó ra cái ý cảm-động, yêu-thương nồng-nàn của đoạn đó là được rồi, mà chỉ có như thế mới có thể dịch được ».

Nghĩa ba câu đó như vậy :

... Em khóc, trên cái miệng yêu quý của em

Em buồn-bã đề môi anh đặt lên,

Và chính là nỗi đau-khò của em nhận được chiếc hôn của anh.

mà ông dịch thoát ra là :

Tinh riêng nức-nở không hàn,

Phân-tru anh chẳng biết lời,

Hàng môi hé mở tạm thời sẽ hôn.

Hôn em đó mà buồn vô-hạn

Hôn mới sâu của bạn ngày xanh !

Đình-Gia-Trình chủ-trương ngược lại. Ông bắt dịch-giả phải trọng, chẳng những ý-tưởng mà cả đến tính-tình của tác-giả, đến từng cái « cận-kế » trong văn. Ông nói :

« Người ta bảo : Can chi mà phải nhọc-nhân như vậy ? Lấy nội-dung câu thơ diễn nó bằng lời mình, theo cú-pháp

của mình, dùng những đẹp-đẽ tương-đương ở văn mình. Thực là lăm. Văn đi với ý, với tình. Một câu văn hay đem cái ý lên tột độ của sáng-sủa, hấp-dẫn mạnh-mẽ, đem tình lên tột bậc. Có cái duyên nợ keo-kết giữa một tiếng, một vần, một chuyển-vận với cái rung-động của thi-sĩ. Cả đến cái lối xếp-đặt trên dưới, liên-tiếp của những tiếng cũng là nguyên-tố của cái đẹp trong một câu thơ. Thề như những tiên-nữ nối tay nhau nhẩy một điệu nhịp-nhàng. Đem thay xiêm áo của bảy tiên-nữ ấy, đem xáo-trộn thứ-tự, hàng lối của các tiên-nữ ấy thì ôi thôi, còn đâu nhịp điệu xưa nữa? Đàn sai cung bậc, tiếng đàn thô-sơ, cảnh Bồng-Lai biến mất. Có thể có trăm lối diễn một ý, một tình, nhưng có một lối tuyệt-diệu, mỹ-thuật hơn cả, mà lối ấy, nhà nghệ-sĩ mà ta dịch văn đã tìm thấy rồi trong một phút cảm-hứng thiêng-liêng mà ta không có. »

Lời ấy đúng, song ta phải nhận đó chỉ là một lý-tưởng mà người dịch may mắn lắm mới đạt được. Cho nên ngay những thạc-sĩ Pháp dịch Virgile, Horace cho học-sinh đọc, cũng chỉ răn dịch sát tới cái mức không thêm bớt, giữ đúng cách sắp-đặt của tác-giả và đừng phan cái hồn của nguyên-văn. Được vậy là khá rồi. Tôi đã có lần áp-dụng cách đó. Chẳng hạn khi dịch đoạn :

... tandis que le courant du milieu entraine vers la mer les cadavres des pins et des chênes, on voit sur les deux courants latéraux remonter le long des rivages, des îles flottantes de pistia et de nénuphars dont les roses jaunes s'élèvent comme de petits pavillons.

của Chatcaubriand, tôi đã dùng một đảo-ngữ hơi bạo, cho chủ-từ « những cù-

lao nổi » đứng sau động-từ « trôi ngược » để giữ đúng văn-khí cùng tiết-diệu trong nguyên-tác :

... trong khi dòng nước ở giữa sông cuốn ra biên xác những cây thông và cây « sên », người ta thấy, ở trên hai dòng nước hai bên, trôi ngược theo bờ sông, những cù lao nổi, đầy những cây « pit-lia » và sen mà màu hồng vàng đưa lên trời như những thủy-tạ nhỏ.

Hai lối dịch thoát và sát đó đều được những người có uy-tín về văn-học chủ-trương và họ thường chọi nhau kịch-liệt. Xét chung thì các thi-gia, tiểu-thuyết-gia thường phóng-túng, chỉ cần dịch thoát thôi, còn hầu hết các học-giả bắt buộc ta phải dịch sát.

Theo nguyên-tắc, đã gọi là dịch thì phải giữ đúng tư-tưởng, cả cách hành-văn của tác-giả nữa, vì ta không thể nào thay đổi cách hành-văn mà không thay đổi tư-tưởng được. Tôi nhớ cách đây khoảng ba chục năm, một người Hoa-Kiều đăng trên một tờ báo hoa-văn một bài thơ luật của một nhà ái-quốc Triều-Tiên (người Triều-Tiên cũng dùng chữ Hán như các nhà nho ta hồi xưa) và treo một giải-thưởng hai chục đồng để tặng bản dịch ra Việt-ngữ nào hay nhất. Chỉ trong một tháng, có trên trăm bài dịch gởi về tòa-soạn. Tới kỳ-hạn người Hoa-kiều đó tuyên-bố kết-quả : không bài nào trúng cách vì không bài nào dịch sát mặc dầu y nhận có bài dịch hay hơn cả nguyên-tác. Nhiều người gởi bài bực tức, cho là bị gạt song không ai kêu ca gì được hết vì quan-niệm dịch của ông ta rất đúng, dịch thì đúng nên khoe là hay hơn nguyên-tác mà chỉ nên theo sát nguyên-tác và giả-sử như nguyên-tác có lỗi thì mình cũng không có quyền sửa lỗi cho tác-giả.

Tuy-nhiên, khi dịch văn thơ, nhất là thơ qua một ngôn-ngữ mà cách phổ-diễn nhiều khi khác hẳn với ngôn-ngữ dùng trong nguyên-tác thì dịch sát có thể hóa ra ngô-nghe kỳ-cục, làm độc-giả nào không thông ngoại-ngữ đã chẳng thấy hay mà còn hiểu lầm nữa. Trong trường-hợp đó, ta phải chăm-chước, miễn diễn được đủ ý của tác-giả và gây được cái cảm-trưởng như khi đọc trong nguyên-tác là được.

Theo tôi, dịch sát hay thoát đều nên dùng, tùy mục-dịch của ta : nếu ta thiên về khảo-cứu thì phải dịch sát, nếu thiên về văn-chương thì có thể dịch thoát. Dưới đây, tôi xin bày tỏ ít ý-kiến của tôi về những điều nên theo hoặc nên tránh trong hai lối dịch đó.

Khi dịch những sách khảo-cứu như sách khoa-học, triết-lý... ta không cần có nhiều tài bằng có một sức học vững-vàng, đủ để hiểu rõ mà dịch đúng từng chữ. Ta không có quyền thêm bớt, nhưng ta phải sáng-sủa.

Nếu ta sợ dịch đúng từng chữ, độc-giả sẽ hiểu lầm thì một là ta phải chú-thích, hai là phải chăm-chước. Một nhà dịch Thánh-Kinh nhận thấy rằng, đối với một dân-tộc Mọi ở bờ hồ Victoria (châu Phi), nếu dịch đúng từng chữ câu : « Đây, ta đứng ở cửa và ta gõ cửa » trong Thánh-Kinh thì dân-tộc đó sẽ hiểu lầm vì ở miền ấy, chỉ những tên ăn trộm mới gõ cửa để xem trong nhà thức hay ngủ, còn người lương-thiện muốn vào nhà ai, cứ kêu tên chủ nhà. Và dịch-giả đó đã phải đổi ra là : « Ta đứng ở cửa và gọi ».

Dân sơn-cước ở miền Volta chưa bao giờ trông thấy tàu và tất-nhiên không có tiếng đề chỉ cái neo, song họ có những

cái cọc để buộc ngựa và bò, cho nên khi dịch lời của thánh Pierre : « (Niềm hy-vọng đó là... cái neo của tâm-hồn, chắc và vững ». phải đổi là : « (Niềm hy-vọng đó là)... cái cọc của tâm-hồn, chắc và vững ».

Ta lại phải đề ý đến sự dụng-công của tác-giả và chỉ khi nào diễn đúng cái giọng cùng những thâm-ý trong văn thì mới là khéo.

Chẳng hạn câu này của N.M. Butler :
« *L'homme qui ne parle que de soi-même, ne pense qu'à soi-même. Et l'homme qui ne pense qu'à soi-même est irrémédiablement mal élevé. Il n'a pas d'éducation quelque soit le degré de son instruction* ».
mà dịch là :

« Người chỉ nói đến mình là người chỉ nghĩ đến mình.

Và người chỉ biết nghĩ tới mình là người thiếu giáo-dục, dù trình-độ học-vấn họ đến đâu ».

thì tuy không sai nghĩa đây, song còn thiếu, thiếu cái giọng gay-gắt trong nguyên-văn.

Dịch như vậy thì hơn :

« Người nào chỉ nói về mình là chỉ nghĩ đến mình : Và người nào chỉ nghĩ đến mình thì nhất-định là mất dạy. Dù trình-độ học-thức của y tới đâu, y cũng là thiếu giáo-dục ».

Một lỗi rất quan-trọng mà nhiều dịch-giả nước ta thường mắc, là không giữ tính-cách Việt-Nam cho câu văn dịch ; nên đọc nhiều bản dịch ta thấy chối tai, rất ngớ-ngẩn. Bản dịch các sách Pháp, Anh bản không chạy nguyên-do chính ở đó.

Người Pháp dịch văn Anh, văn Đức, văn Nga, cả văn Trung-Quốc, Nhật-Bản... có thể sai được, nhưng họ luôn luôn theo văn-phạm của họ, giữ cái giọng Pháp chứ không bắt-chước giọng Anh, Đức...

Người Trung-Hoa dịch văn Âu, Mỹ cũng vậy. Duy có người Việt chúng ta dịch văn Tây là Tây đặc. Tại sao vậy nhỉ ?

Có lẽ tại hồi nhỏ, khi mới bập-bẹ học tiếng Pháp, các ông giáo đã bắt ta dịch từng chữ :

Cette maison là : cái nhà này

est — : là

belle — : đẹp.

Cette maison est belle là : cái nhà này là đẹp.

Cet arbre a été abattu par mon père là : cây đó đã bị đốn bởi ba tôi.

Lớn lên, ta cũng quen lối dịch đó mà viết những câu Việt chẳng ra Việt, Pháp chẳng ra Pháp.

Một số học-giả có ý hơi buồn khi thấy tiếng Pháp có những tế-nhị mà tiếng Việt thiếu hẳn. Lòng yêu tiếng mẹ đẻ đó thực đáng khen, chỉ tiếc họ nóng-nảy quá, ép tiếng Việt phải kết-hôn với tiếng Pháp, thành-thủ yêu mà bằng mười phụ. Họ muốn nhất đán thay đổi hẳn văn-phạm của ta, cóp đúng văn-phạm Pháp, viết những câu đại loại như :

« Và khi mà, sau bao thí-nghiệm và lần dò, Việt-ngữ đã sẽ (1) thực-hiện được cái liên-quan thích-dáng của những âm, những ảnh và ý-nghĩa, nó sẽ trở thành (...) một lợi-khí đẹp và chắc để nói-năng và truyền tư-tưởng : chuyên ngữ giáo-huấn hoàn-bị của một nước Việt-Nam đời mới. »

Nguyên-văn bằng tiếng Pháp và người dịch đã cóp đúng văn-phạm Phú-lăng-sa, dùng một « futur antérieur » (đã sẽ thực-hiện) và một « futur » (sẽ trở thành) cho câu văn được tinh-xác, rõ-ràng hơn. Nhưng nó đã chẳng tinh-xác, rõ-ràng hơn chút nào, mà trái lại, chỉ hóa ra lúng-túng ngô-nghe.

Tôi vẫn chủ-trương rằng cần phải mượn của Anh-Pháp nhiều cách phô-diễn cho Việt-ngữ minh-xác hơn-hầu diễn được hết những tế-nhị của Văn-học, Triết-học, Khoa-học, song, nếu người ta muốn đổi mới tới cái mức đó, tới cái mức nói :

« Ngày mai, khi tôi đã sẽ dạy học xong, tôi sẽ đi dạo phố »

và

« Hôm qua, khi tôi đã đã dạy học xong, tôi đã đi dạo phố » thì thừa bạn. tại sao ta không đòi phắt một lần cho hết đi, sau này khỏi phải đòi thêm nữa, sao không đặt ra đủ mười tám thì như Pháp rồi chúng ta cùng nhau chia động-từ như Pháp. Chẳng hạn động-từ ăn, ta thêm er ở đằng sau rồi chia : Tôi ăn, mày ăn, nó ăn..., có phải là tinh-xác rất mực không ?

Rồi tại sao lại chỉ bắt chước có Pháp thôi ? Còn Anh, Nga, Đức, Ấn-Độ, Ba-Tư, Thổ-Nhĩ-Kỳ... cũng có chỗ đáng làm thầy ta chứ ? Sao không lựa hết những cái hay trong văn-phạm vạn-quốc nhồi lại thành một thứ văn-phạm « hồ-lồn », rồi ép Việt-ngữ phải theo nó để sản-xuất những câu văn mới-mẻ, gấp mười câu sau này nữa (cũng của dịch-giả nói trên) :

« Nó (Việt-ngữ) được tạo ở từng lầu thượng (1) do các nhà văn chúng tôi đứng-dẫn (1) cổ tâm sản-xuất một văn-phẩm lâu dài, nhờ các trạng-sư chúng tôi, nơi pháp-đình bấy giờ biện-hộ bằng tiếng Việt để soi sáng hay che mờ (1) quan-tòa, các ông này quả-nhiên họ (1) chịu khó thảo những « xét vì » của họ để tránh cho những người đặng kiện mắc phải một vụ kiện mới ».

Dịch như vậy thì quốc-dân có oán lỗi văn dịch cũng là phải.

Mỗi dân-tộc có một cách phô-diễn tư-

tưởng, mỗi ngôn-ngữ có những đặc-điểm của nó.

Ta nói một con mèo mun, một con chó mực, người Pháp không dịch ra là un chat d'ébène, un chien d'encre thì tại sao dịch câu :

Veillez agréer cher Monsieur, l'expression de mes sentiments respectueux et reconnaissants lại cứ phải dịch đúng từng chữ là :

Thưa ông thân ái, xin ông vui lòng gia-nạp sự biểu-hiện của những tình-cảm tôn-kính và tri-ân của tôi. Và tại sao lại phải dịch một « futur antérieur » là đã sẽ ?

Dịch văn không phải là dịch chữ, mà là dịch cái nghĩa, cái tinh-thần của câu văn ; nên mỗi lần dịch, phải đọc kỹ nguyên-văn, tìm hiểu ý và tinh-thần của nó, rồi tự hỏi : « Một người Việt không biết một ngoại-ngữ nào cả, muốn diễn đúng những ý đó, tinh-thần trong câu đó, sẽ nói ra sao ? »

Nếu tìm mà không thấy cách nào phổ-diễn được hoàn-toàn đúng ý của tác-giả, thì chẳng thà bỏ bớt những tế-nhị đặc-biệt của ngoại-ngữ đi, mà giữ cho câu văn dịch cái tính-cách Việt-Nam.

Hễ dịch thì phải cam chịu đánh mất một phần cái hay trong nguyên-tác. Giữ được chừng nào thì giữ, không giữ được thì phải bỏ. Hai ông H. Veslot và J. Banchet hiểu lẽ đó, nên thú rằng không thể nào dịch được cái tài-tình trong những câu dưới đây của Dickens :

In came a fiddler with a music book... In came Mrs Fezziwig, one vast substantial smile. In came the three Miss Fezziwigs beaming and loveable. In came..., in came..., in came...

Trong mỗi câu có hai đảo-ngữ : động-từ

came đáng lẽ phải đứng sau chủ-từ : *fiddler*, *Mrs Fezziwig*... thì đứng trước, hậu-trí từ *in* đáng lẽ đứng sau *came*, cũng đứng trước. Nhờ phép hành-văn đặc-biệt đó mà ta có cảm-giác thấy những lớp sóng khách-khứa ồn-ào, vui-vẻ, vội-vàng, tiến vào cửa hàng ông Fezziwig.

Bạn thử dịch ra Việt-ngữ xem có hoàn-toàn đúng được không. Tôi thấy không có cách nào khác là dịch ra : *Tiến vô* một người kéo vĩ cầm..., *Tiến vô* bà Fezziwig.... *Tiến vô*... ; nhưng như vậy mới lột được một phần nguyên-tác và cũng hơi gượng.

Jean Suberville nói rất đúng :

Une langue est l'expression même d'une race, de sa conformation physiologique et mentale, de son tempérament, de son climat, de son histoire.

(Một ngôn-ngữ chính là biểu-hiện của một giống nòi, của cách cấu-tạo sinh-lý và tinh-thần của giống nòi đó, của khí-chất phong-thô và lịch-sử của nó).

Vì vậy mỗi ngôn-ngữ có những cách phổ-diễn, những tế-nhị riêng không sao dịch nôi. Có tiếng Pháp hoặc Anh nào diễn được ý và tình trong những câu dưới đây không :

Trời tối quê nhà đâu đó tá ?

VÔ-DANH

Thú yên-hà trời đất dễ riêng ta,

Nào ai, ai biết chẳng là !

NGUYỄN-CÔNG-TRỨ

Đã hay chàng nặng vì tình,

Trông hoa đèn, chẳng thẹn mình lắm ru !

NGUYỄN-DU

Vậy thì cũng đừng nên quá thắc-mắc về chỗ tiếng Việt không có được đủ những tế-nhị về mười tám thì của tiếng Pháp, mà hóa ra có tự-tì mặc-cảm, bắt chước người một cách vô-lý.

NGUYỄN-HIẾN-LÊ